

УДК: 658:005.622:33

А.В. Ружицький, Т.В. Томчишена

ПРАВОВА ТА ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

У даній статті проаналізовано правову та економічну сутність поняття зобов'язання підприємства. Запропоновано визначення зобов'язання та встановлено шляхи погашення зобов'язань підприємств.

This article examines the legal and economic substances of the enterprise obligation concept. The definition of the obligation and the ways of obligations repayment are proposed.

Ключові слова: зобов'язання підприємства, правове поняття зобов'язання, шляхи погашення зобов'язань підприємств.

Найбільш давні початки зобов'язальних правовідносин знаходяться в тій сфері, яку сьогодні називають цивільними правопорушеннями, або деліктами. У правовій сфері поняттю боргу передувало поняття відповідальності. Як зазначає Сурніна К.І., лише з розвитком економічних відносин майновий бік зобов'язань виходить на перший план. Основну масу цих зобов'язань складають такі, що виникають із договорів [1, с. 5]. У фаховій літературі існують різні підходи до визначення зобов'язань: їх розглядають як борг [2], як суму витрат [3], як залучений капітал [4], як розрахункові відносини та як частину вартості майна [5].

Юридичним джерелом договірних господарських зобов'язань є господарський договір. Цивільний кодекс (ЦК) України називає господарський договір однією з найпоширеніших підстав виникнення зобов'язань [6]. Договір є юридичним фактом. Правове поняття зобов'язання має декілька складових частин: зміст зобов'язання, суб'єкти зобов'язання та правовідносини між суб'єктами. Суб'єктом зобов'язання, як і в будь-яких інших цивільно-правових відносинах, може бути будь-яка юридична або фізична особа. Сторона, яка має право вимагати від іншої сторони виконання певної дії, називається кредитором, а сторона, яка зобов'язана виконати вимогу кредитора, — боржник. Об'єктом майнових прав є майно, а об'єктом зобов'язального права виступає дія [5, с. 228].

Деякі автори характеризують зобов'язання як оформлені договором цивільно-правові відносини, в силу яких одна сторона зобов'язана здійснити на користь іншої певні дії або утриматися від певних дій, та як суму коштів, яка повинна бути сплачена певної дати в майбутньому, або наявні (завдяки минулим операціям чи подіям) зобов'язання підприємства щодо передачі певних активів чи надання послуг іншому підприємству у майбутньому [1].

Використання безготівкової, готівкової або кредитної форми порядку розрахунків між отримувачем коштів і платником визначається договором [9, с. 187]. Більшість підприємств стикається з досить типовими проблемами у сфері мінімізації негативно-го впливу взаєморозрахунків на економічну безпеку підприємства [10, с. 165]: немає

достовірної інформації про терміни погашення зобов'язань дебіторами; не регламентована робота з простроченою дебіторською заборгованістю; відсутні дані про зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням розміру дебіторської заборгованості і часу її оборотності; не проводиться оцінка кредитоспроможності покупців і ефективності комерційного кредитування; функції збору грошових коштів, аналізу дебіторської заборгованості й ухвалення рішення про надання кредиту розподілені між різними підрозділами. Зазначимо, що фахівці основні питання політики управління дебіторською та кредиторською заборгованістю розглядаються відокремлено, тоді як доцільно розробляти єдину політику управління взаєморозрахунків підприємства.

У Положенні (стандартні) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затвердженому наказом міністра фінансів України П(С)БО 11 «Зобов'язання») відсутнє визначення критеріїв визнання того чи іншого виду зобов'язань. Зобов'язання виникають на балансі підприємства та відображаються у фінансовій звітності в таких випадках [7]:

- при визнанні активу, придбаного в борг;
- при створенні забезпечення за рахунок витрат (резерв на оплату відпусток та інші забезпечення) звітного періоду, що супроводжується збільшенням витрат та збільшенням зобов'язань;
- при зменшенні забезпечення та збільшенні зобов'язання.

Мета дослідження – проаналізувати правову та економічну сутність поняття зобов'язання підприємства, запропонувати визначення зобов'язань та визначити шляхи погашення зобов'язань підприємств.

У широкому розумінні зобов'язання виникають як управлінський правовий акт замовлення або державний контракт. У вузькому значенні – виникають із господарського договору, укладеного за простою згодою сторін; з інших підстав, що не суперечать закону; за результатами конкурсу, тендеру, іншого публічного торгу.

У процесі укладання договорів із постачальниками та підрядниками можливе передбачення повної або часткової передплати за продукцію чи виконані роботи, але частіше процес постачання сировини чи послуг здійснюється з післяплатою, в такому разі виникають зобов'язання підприємства перед постачальниками та підрядниками. Таким чином виникає складна система розрахунків підприємства: з одного боку, як продавця продукції (товарів або послуг) населенню та іншим підприємствам, з другого – як споживача продукції та послуг інших підприємств.

На підставі таких договорів постачальники здійснюють постачання (одиничне або періодичне, за визначеним у договорі графіком), а покупці оплату. І постачання, і оплата можуть реалізовуватися різним порядком і способом. Основна відмінність полягає в тому, хто першим виконує свої зобов'язання та в якому обсязі. Спочатку може бути здійснена оплата в повному обсязі або частково. Однак не всі зобов'язання встановлюються договором: значна їх частина визначається адміністративними актами, іншими правомірними чи неправомірними діями. У ряді випадків зобов'язання існує і без оформлення договорів, наприклад зобов'язання підприємства перед державою щодо сплати податків. Тому більш коректно вважати, що для наявності зобов'язання потрібен який-небудь нормативно-правовий документ, а не лише договір. Зокрема, згідно з П(С)БО 11 «Зобов'язання», зобов'язання визнається, якщо його оцінка мо-

же бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення. Якщо на дату балансу раніше визнане зобов'язання не підлягає погашенню, то його сума включається до складу доходу звітного періоду [7]. Зокрема, П(С)БО 11 «Зобов'язання» зараховує отримані аванси до складу поточних зобов'язань. Це і визначає можливість такого стану розрахунків, який характеризується наявністю зобов'язань постачальника щодо поставок продукції (виконанням робіт, наданням послуг). Причому такого роду зобов'язання не завжди можуть мати короткостроковий характер.

На нашу думку, під зобов'язаннями слід розуміти розрахункові взаємовідносини між об'єднаннями (підприємствами) у процесі господарської діяльності, а також із працівниками і службовцями, в результаті чого виникають незакінчені розрахунки. Зокрема, якщо розглянути п. 8 та п. 9 зазначеного П(С)БО 11, то в деяких випадках отримані аванси від покупців можуть бути кваліфіковані і як довгострокові зобов'язання. Так, п. 8 П(С)БО 11 вказує, що зобов'язання, на яке нараховуються відсотки та яке підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців із дати балансу, слід розглядати як довгострокове зобов'язання, якщо первісний термін погашення був більше ніж дванадцять місяців та до затвердження фінансової звітності існує угода про переоформлення цього зобов'язання на довгострокове. Очевидно, що при реалізації продукції покупець може надати аванс, а продукція буде доставлена через більш ніж 12 місяців. Ця ситуація на практиці реалізовується досить рідко, бо в такому випадку покупцю просто не вигідно купувати продукцію чи послуги у підприємства. Тому в переважній більшості зобов'язання щодо розрахунків із покупцями та замовниками є поточними.

Зобов'язання мають масштабний характер, проникають в усі сфери діяльності підприємства та виникають із моменту прийняття будь-якого рішення, але не кожне з них є дійсним. У разі прийняття рішення про практичну реалізацію зобов'язання, яке передбачає обмін ресурсами, та набуття ним юридичного оформлення, його можна вважати фінансовим. Виконання фінансового зобов'язання відбувається через систему розрахунків, які виникають та припиняються в момент руху тих чи інших ресурсів (або грошових коштів, або товарів, робіт, послуг).

Стан розрахунків у будь-який момент їх існування характеризується дебіторською та кредиторською заборгованістю для кожного учасника. Зобов'язання виникають через наявні (завдяки минулим операціям чи подіям) борги підприємства щодо передачі певних активів чи надання послуг іншому підприємству в майбутньому [8, с. 120]. Отже, зобов'язаннями виступає заборгованість підприємства, яка виникає, головним чином, у зв'язку з придбанням товарів та послуг у кредит або кредити, які підприємство отримує для свого фінансування. Погашення зобов'язання, на нашу думку, може відбутися: сплатою грошових коштів у готівковій або безготівковій формі; розрахунками у кредит; передачею інших активів; наданням послуг; заміною одного зобов'язання іншим; перетворенням зобов'язання на капітал; відмовою кредитора від своїх прав або позбавленням їх.

Таким чином, зобов'язання виникають як управлінський правовий акт замовлення або як державний контракт. У вузькому значенні — виникають із господарського договору, укладеного за простою згодою сторін; з інших підстав, що не суперечать закону; за результатами конкурсу, тендеру, іншого публічного торгу. Однак не всі зо-

бов'язання встановлюються договором: значна їх частина визначається адміністративними актами, іншими правомірними чи неправомірними діями. У ряді випадків зобов'язання існує і без оформлення договорів, наприклад зобов'язання підприємства перед державою щодо сплати податків. Тому більш коректно вважати, що для наявності зобов'язання потрібен відповідний нормативно-правовий документ, а не лише договір. Суб'єктом зобов'язання, як і в будь-яких інших цивільно-правових відносинах, може бути будь-яка юридична або фізична особа. Цивільний кодекс України називає господарський договір однією з найпоширеніших підстав виникнення зобов'язань. Під зобов'язаннями слід розуміти розрахункові взаємовідносини між підприємствами у процесі господарської діяльності, а також із працівниками і службовцями, в результаті чого виникають незакінчені розрахунки. Погашення зобов'язання може відбуватися: сплатою грошових коштів у готівковій або безготівковій формі; розрахунками в кредит; передачею інших активів; наданням послуг; заміною одного зобов'язання іншим; перетворенням зобов'язання на капітал; відмовою кредитора від своїх прав або позбавленням їх.

1. *Сурніна К.С.* Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.04 / К.С. Сурніна; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2002. – 19 с.; 2. *Куденко Г.О.* Удосконалення механізму зниження заборгованості за електроенергію електропостачальних підприємств: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Г.О. Куденко; Нац. гірн. ун-т. – Д., 2004. – 18 с.; 3. *Носач Л.Л.* Розрахункові відносини та управління дебіторською і кредиторською заборгованостями підприємств / Л.Л. Носач // Вісник ДонДУЕТ. – 2005. – № 3 (27). – С. 163–169; 4. *Бланк І.А.* Финансовый менеджмент: учеб. курс / И.А. Бланк. – [2-е изд.]. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2006. – 656 с.; 5. *Литвинова Л. Л.* Економічний погляд на процес управління дебіторською та кредиторською заборгованостями підприємства / Н.О. Власова, Л.Л. Литвинова // Прогресивні ресурсозберігаючі технології та їх економічне обґрунтування у підприємствах харчування. Економічні проблеми торгівлі: зб. наук. праць – Харків: ХДУХТ, 2004. – С. 227–234; 6. Цивільний кодекс України. – Харків: Фоліо, 2007. – 862 с.; 7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20 // Офіційний вісник України – 2000. – № 7. – С. 92–96; 8. *Власова І.О.* Проблеми класифікації заборгованості / І.О. Власова // Вісник Технологічного університету Поділля. Науковий журнал: серія «Економічні науки». – Хмельницький: ТУП, 2003. – №5. – Ч. 2, том 1 (55). – С. 119–124; 9. *Волинець О.О.* Розвиток теорії і практики обліку та контролю зобов'язань у підприємствах ресторанного господарства / О.О. Волинець // Актуал. пробл. економіки, 2007. – Н 5. – С. 186–192; 10. *Рибалко О.М.* Деякі аспекти ефективного управління дебіторською заборгованістю / О.М. Рибалко, М.Б. Сичова // Вісник Запорізького національного університету, 2011. – № 1(9). – С. 164–169 / (С. 1).